

УДК 141.201.2 (045)

Олена Попова

**СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ:
ДИЛЕМА СОБОРНІСТІ ТА ІНДИВІДУАЦІЇ**

У статті розглядається проблема впливу постмодерністських вартостей на українську національну ідентичність; розкривається сутність феномена індивідуації; аналізуються деякі “контури” українських реалій та окреслюються можливості й шляхи ідентифікаційних процесів в Україні.

Ключові слова: ідентичність, постмодерн, індивідуація.

Popova O. Contemporary Ukrainian identity: the dilemma of conciliarity and individuation

The article deals with the problem of the influence of postmodernist values on the Ukrainian national identity and on the European identity formation; it reveals the essence of the phenomenon of individuation; some “contours” of the Ukrainian realities are analyzed and it is underlined possible ways of identification processes to Ukraine.

Key words: identity, postmodern, individuation.

Попова Е. Современная украинская идентичность: дилемма соборности и индивидуации.

В статье рассматривается проблема влияния постмодернистских ценностей на украинскую национальную идентичность; раскрывается сущность феномена индивидуации; анализируются некоторые “контуры” украинских реалий и указывается на возможные пути идентификационных процессов в Украине.

Ключевые слова: идентичность, постмодерн, индивидуация.

Коли в першій половині 1990-х років російські соціологи шукали відповіді на запитання, чи йде формування ідентичності росіян в напрямку постмодерних цінностей, вони не знаходили підстав для позитивної відповіді. Керівник проекту “Соціальна ідентифікація личности” і президент Соціологічної

асоціації Росії В. Ядов писав тоді, що всі умови для формування постмодерної ідентичності набувають знаку мінус у російському контексті [1, 26]. Так, розмаїття шляхів у житті не означає нічого гарного в Росії, бо там поле можливостей звужується через бідність аж до двох альтернатив – назад, до соціалістичної економіки, або вперед – до ринку. Невизначеність у ціннісних орієнтаціях, яка з’являється через відсутність загальних авторитетів у Росії, призводить тільки до аномії. Поширення ж масового виробництва та експансія ЗМІ призводить лише до популяризації найнижчих, спрощених стандартів. Зважаючи на панування в українському медійному просторі російських та західних інформаційних продуктів, зазначимо, що це зауваження повною мірою стосується і нашої країни.

Теоретики постмодерну стверджують, що існує спільна для модерних і постмодерних часів тенденція зростаючої індивідуалізації життя. Американський соціолог Р. Інглехарт називав це індивідуацією (individuation): визволення індивіду з-під влади не тільки релігії, але й держави, зростання пошани до людської гідності, щораз більший акцент на індивідуальну свободу й повагу до іншого стилю життя. Індивідуація – це нібито єдиний проект, до якого прийдуть з часом усі країни, які крокують шляхом прогресу [2, 46]. Інші теорії, проте, наголошують на тому, що поділ культур на колективістські та індивідуалістичні є сталим, оскільки індивідуалістичний проект не є єдиним – на Сході поширеними є колективістські моделі, де інтереси групи є первинними щодо потреб індивіда. Новітні дослідження показують, що індивідуалістична формула навіть не є єдиною формулою успіху для всіх суспільств. Відомий американський вчений-футуролог Ф. Фукуяма навіть наголошує на тому, що вона може стати формулою поразки, якщо вилетється у занепад соціального капіталу, міжособистісної довіри так, як це може статися у країні з традиційно високим рівнем індивідуалізації – США [3, 12].

До якої моделі тяжіє українська ідентичність? Націоналістично налаштовані історики і філософи, наприклад, В. Липинський, вважали, що українців від росіян відрізняють більш індивідуалістичні настанови, слабша державна свідомість і силь-

ніші демократичні традиції, що походить від віче часів Київської Русі та структури правління у козацькому Гетьманаті [4, 56]. Непомірно жорстокіші у порівнянні з Росією репресії в Україні, які знадобилися Сталіну, щоб впровадити колективізацію, є чи не найкращим тому доказом.

Проте 70 років радянського режиму не могли не накладати свого відбитку на суспільну свідомість, нівелюючи до певної міри відмінності між ментальністю радянських народів. Спостереження над пострадянським періодом змусили науковців говорити про виникнення якоїсь третьої моделі: і не демократичної індивідуалізації, і не авторитарного колективізму. Польський соціальний психолог, Януш Рейковський називає цей вид ціннісних настанов зазіхальним егоїзмом (*egoismroszczeniowy*), що означає “хижацький” егоїзм, поєднаний з очікуванням опіки від держави без усвідомлення своєї відповідальності перед нею. Можна, проте, тлумачити це як невдалу спробу індивідуалізації колективістських за своєю культурою суспільств [5, 46].

Знаходячи у переліку рис української ментальності, який надає політолог Володимир Вітковський, наприклад, консерватизм, непорядність, авторитарне мислення, зневагу до чеснот людини і обожнювання влади, високу корупційну готовність і правовий нігілізм [6, 2], не можна, певною мірою, не погодитись з ним. Тобто у цій інтерпретації в Україні не здійснився не лише постмодерний, але й модерний проект. Однак це загрожує втягуванням у нескінченну дискусію з приводу того, хто з нас кращий – вони чи ми, індивідуалістична Західна, чи колективістська Східна культура. Культурна асиміляція є справою складною. Ця істина добре відома людям з досвідом еміграції: набагато простіше жити в культурі, де багато речей є з дитинства знайомими і зрозумілими. Доцільнішим є аналіз того, чи ті форми ідентичності, що їх напрацьовано на Заході, притаманні українцям, чи вирішують вони проблеми формування сучасної толерантної і гнучкої особистості.

Чи є якісь перспективи формування постмодерної ідентичності в Україні? Можна сказати, що ідентичність українців завдяки історії вже є досить пластичною, або, як називають її за-

хідні теоретики, “ситуативною”. “Ситуативна”, або “множинна”, лояльність має місце тоді, коли люди апелюють то до тієї, то до іншої національної ідентичності залежно від обставин. Так, козацька старшина та частина малоросійської інтелігенції прагнула довести свою належність до російського дворянства. Але, як вважають деякі українські історики, це не було виявом “русифікації”, або зради, як би було визначено з позиції “твердої” ідентичності, а лише наслідком “природної” ієрархії множинних лояльностей. З іншого боку, слабкість державної свідомості є запорукою того, що затирання кордонів пройде відносно безконфліктно.

Узагальнюючи, можна сказати, що певні перспективи формування постмодерної ідентичності в українців все ж таки існують. Проблема передусім полягає у труднощах винайдення таких форм понаднаціональних чи національних спільнот, які відповідали б незакоріненій, плинній і відкритій особистості як на Заході, так і на Сході. Національні інтереси і національна ідентичність є дуже живучими, і досвід глобалізації та денаціоналізації доводить це краще, ніж будь-що інше.

У умовах глобалізації та мультикультуризації проблема формування національної ідентичності українців набуває особливої актуальності. Причому саме поняття національної ідентичності згідно із сучасними реаліями має, безумовно, два аспекти. По-перше, йдеться про етнічну націю; по-друге – про націю громадянську (політичну). У першому випадку маємо справу, як уже йшлося, з питомою беззаперечною ідентичністю, адже етнос – дополітична спільнота, об’єднана походженням своїх членів. На жаль, для українців національна тотожність через їхнє колоніальне становище перестала бути беззаперечною ідентичністю. У цьому сенсі варто сказати, що лише “переселення” українця (у тому числі й поросійщеного) в український дискурсивний світ може відкрити йому шлях до її формування й зміцнення.

Не менш важливим є формування нації українських громадян і громадянської національної ідентичності. У цьому розумінні з різноетнічних, чужих одна одній осіб ще необхідно створити громадянську спільноту. Зрештою, ще Ю. Габермас

встановив, що для національної держави є головною категорія етнічної солідарності, а для мультинаціональної республіки актуальності набуває категорія соціальної справедливості [7, 61]. Для утворення єдиної спільноти громадянам треба запропонувати надетнічні вартості, які лежать у площині добробуту, рівня життя, соціальної справедливості й соціального захисту, демократичних і моральних цінностей, дотримання прав людини, екологічної безпеки, нарешті, просто авторитету своєї країни. Це й стало підґрунтям для об'єднання громадян у переселенських державах типу США, Канади, Австралії. Зрештою, ще Хосе Ортега-і-Гассет висловив думку, що для нації важливіше мати не стільки спільне минуле, скільки спільне майбутнє, тобто перспективу розбудови спільного життя в соціальному довіклі.

Українці стоять перед проблемою одночасно розв'язувати як перше, так і друге завдання. Їх спільність полягає в тому, що як етнічна, так і політична солідарність передбачає міцний комунікативний зв'язок між частинами спільноти.

За роки незалежності в Українській державі так і не сформувалася чітка, єдина національна (причому як етнічна, так і громадянська) ідентичність. Надії на її появу пов'язувалися з Майданом 2004 року, але політичні події, які відбулися потім, так і залишили нашу країну у стані культурно розколотої держави. Те, що Україна залишається єдиною, здатна самотійно обирати свій шлях і відстоювати свій вибір на Майдані, боротися за створення нової модерної європейської держави, вказує на можливі перспективи формування нової сучасної ідентичності, в якій би органічно поєднувалися й національна самотождність, й індивідуальна самість.

Опинившись на перехресті світових доріг, Україна шукає свою ідентичність, своє місце у світі, і уже слід визнати, що вона є ідеальним прикладом перехідного суспільства. Декого непокоїть це бурлескне перевдягання і принципова невизначеність. Українцям намагаються прищепити "єдиноправильну" і однозначну ідентичність.

В українській дискусії про ідентичність на початку XXI сторіччя з'явилося кілька дискурсів-конкурентів, відмінних

один від одного поглядами на минуле і сприйняттям сьогодення, використовуваними символами, традицією, історичною пам'яттю, врешті, цінностями, до яких апелюють учасники дискусії. У сучасній Україні паралельно функціонує декілька проектів культурної ідентичності. Перший проект визнає доконечну потребу в модернізації й орієнтується на західноєвропейську культуру. Другий, традиціоналістський проект, що постав серед незалежних інтелектуалів, спочатку не мав великого впливу; його творці апелювали до більш ранніх, домодерних часів, шукаючи там зразки для конструювання тожсамості, конкурентної щодо ідентичності радянської. І нарешті, третій пострадянський проект – це проект, що консолідує громадян, спираючись на історичну пам'ять і культуру, яка була підґрунтям радянської ідентичності в її квазіавтономному українському варіанті. Який з цих дискурсів-конкурентів стане пануючим, залежить не тільки від об'єктивних чинників, але і від свідомих дій володарів думок і почуттів нашої нації.

Як вважають сучасні американські дослідники Андреас Умланд та Інгмар Бредіс, Україна є поки єдиною республікою (з тих, що 1922 року утворили СРСР), котра рухається, як здається, до консолідованої демократії. Вони пишуть, що “...доки Росія та інші пострадянські республіки дотримуватимуться національної міфології, в якій протодемократичним началам у їхній історії не приділяється належної уваги, вони залишаться у пастці своїх авторитарних традицій. Україна дає їм приклад того як країна може порвати з негідним минулим і створити плюралістичну державу” [8, 5].

Таким чином, можна вважати, що Україна має унікальну форму конструювання власної постмодерної ідентичності, яка спирається не стільки на меморіальну міфологію, скільки на проєктивний проект, орієнтований на майбутнє. Але треба зазначити, що це питання ще потребує подальшої розробки, самостійного соціально-філософського аналізу сучасних процесів у царині української національної тожсамості, які, з огляду на свою незавершеність, ще не набули адекватних форм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Социальная идентификация личности: кн. 1–2 / Отв. ред. В. А. Ядов; Ин-т социологии РАН. – М., 1994.
2. Inglehart R. Postmodernity: Changing Values and Changing Societies // Problems and Judgments – №4. – 1997.
3. Фукуяма Ф. Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку – Л.: Кальварія, 2005.
4. Липинський В. Листи до братів–хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. – Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954.
5. Reykowski J. Studia nad Rozwojem Standardow. – Wroclaw: Ossolineum, 1985.
6. Вітковський В. Ординський бенкет в ефірі // Львівська газета. – 10 січня. – 2006.
7. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи / Ю. Хабермас. – Донецк : Донбасс, 1999.
8. Умланд А., Бредіс З. Пострадянський парадокс: демократія в Україні, автократія в Росії / А. Умланд // Дзеркало тижня. – 2008. – № 8 (687).